

BOZZAY RÉKA

MAGYAR DIÁKOK HOLLANDIAI TANULMÁNYAI A KORA ÚJKORBAN

THE STUDY OF HUNGARIAN STUDENTS AT DUTCH UNIVERSITIES IN THE EARLY MODERN AGE. The aim of this paper is to give an insight into the study of Hungarian scholars at Dutch universities in the Early Modern Age. The method based primarily on numerical data concerning the number of students at a university in different periods divided by majors; previous educational background, SES status and occupation. The analysis also concerns the financial support of universities, provinces and cities students received at that time.

Magyarországi diákok hollandiai egyetemjárásának időhatárai

Magyarokról a 16. század végétől kezdve tudunk az észak-németalföldi egyetemeken. Szilvásújfalvi Anderkó Imre volt az első, aki 1595-ben megfordult Leidenben, beiratkozásáról ugyan nincsen nyomunk, de *album amicorum*ában említést tett leideni tartózkodásáról.¹ Két évvel később 1597-ben Franekerben találjuk az erdélyi Felckeman Pétert, bár ezt követően majd két évtizedig nem tudunk magyarokról. 1616-ban négy magyar jelent meg Leidenben, akik ekkor már – az *album studiosorum* tanúsága szerint – valóban be is iratkoztak oda. Ezek után újabb hét évig megint nem találkozzunk magyarokkal. Az igazi nagy áttörés 1623-ban következik be, amikor Heidelberg 1622-es eleste után tömegesen indultak magyarok az észak-németalföldi egyetemekre. A hollandiai egyetemek – a 17. század első évtizedeiben Franeker és Leiden – jó szívvel fogadták be a magyar peregrinusokat, nem utolsósorban Szenczi Molnár Albert közbenjárásának köszönhetően, aki átélve Heidelberg pusztulását, maga is Hollandiába menekült és barátságot kötött a leideni egyetem vezetésével, Franekerben pedig Sibrandus Lubbertus (kb. 1555–1625) professzorral, aki 1624-től az egyetem rektori tisztségét is betöltötte. Szenczi mindkét város egyetemén igyekezett előkészíteni a magyarok felvételét.² Erőfeszítéseit siker koronázta, hiszen 1623-tól kezdve 1795-ig folyamatosan találunk magyarokat a hollandiai egyetemeken – Franekerben és Leidenen kívül még Utrechtben, Groningenben és Harderwijkben – és illusztris iskolákban – Deventerben és Amszterdamban.

¹ KESERŰ Bálint, *Újfalvi Imre és az európai „későhumanista ellenzék”*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 9 (1969), 23.

² EREDICS Péter, *Ungarische Studenten und ihre Übersetzungen aus dem Niederländischen ins Ungarische in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main, 2008, 28–31.

A kora újkori hollandiai peregrináció időbeli végpontját egyértelműen az 1795-ös évhez köthetjük. 1795 januárjában francia csapatok vonultak be Utrechtbe, akiket a helyi lakosság kitörő lelkesedéssel fogadott.³ Nem úgy a magyar uralkodó I. Ferenc, aki a helytartótanács útján 1795. május 8-án levelet küldött a protestáns kollégiumoknak, többek között a debreceninek is, amiben a Franekerben, Utrechtben és más egyéb holland egyetemeken tanuló magyar református hallgatókat hívta haza.⁴ A hallgatók közül többen is küldtek otthoni pártfogóiknak levelet, amiben értesítették őket hazatérésükről. Pethe Ferenc és Bod Péter Utrechtben tartózkodó egykori debreceni diákok leveleiből tudjuk, hogy Körtvélyesi Pál, Bod Péter és Sári Mihály, akik 1792,⁵ illetve 1794⁶ óta tartózkodtak Utrechtben, már január 17-én, egy nappal a franciák utrechti bevonulás előtt elmentek Utrechtből a szintén debreceni Bartha Györggyel együtt.⁷ Körtvélyesi, Bod és Sári Texel szigete felé indultak, majd Vesztfálián keresztül Göttingenbe és Jénába jutottak, ez utóbbi helyen Sári és Bod újból együtt iratkoztak be.⁸ Szabó Péter debreceni diák viszont ott maradt még két patakival egy rövid ideig,⁹ majd Pethe Ferenc szerint Szabó német egyetemre távozott,¹⁰ ahol nyomát viszont nem találni. A Leidenben tartózkodó Herepei László és Orbán Péter disszertációjukat Hágába küldték és „*mihelyt a' Dimissionalissal együtt feleletet adnak*”, indulnak is haza, ahogy ezt Pethének megírták.¹¹ Erre azonban 1795-ben nem került sor, mert az 1796-os recenzio még mindkettőjüket feltünteti.¹² Franekerből Tóth János,¹³ illetve Kosdi József¹⁴ haza indulásával számolt Pethe, mivel szerinte Tóthnak – aki megelőzőleg Utrechtben tanult,¹⁵ így Pethe ismerte – volt annyi pénze, hogy saját, és ha szükséges, Kosdi úti-költségét is fedezheti.¹⁶ Tóth azonban nem tért haza, hanem 1796. június 8-án újból beiratkozott Utrechtbe.¹⁷ A szuperintendensnek hosszú levelet író Pethe 1795. július 17-én még nem tudott elindulni felesége betegsége és saját kisebb hitelei miatt,¹⁸ de 1796. november 29-én már Bécsben tartózkodott.¹⁹

³ Jonathan ISRAEL, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477–1806*, Oxford, 1998, 1120.

⁴ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (TtREL), *Külföldi akadémiákon tanult diákok iratai*, I.1.j. D 25.

⁵ Körtvélyesi Pál beiratkozott: 1792. nov. 23. BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Budapest, 2007, 167. nr. 1964.

⁶ Bod Péter és Sári Mihály beiratkoztak: 1794. aug. 26. *Uo.*, 168. nr. 1972.

⁷ TtREL, *Külföldi akadémiákon tanult diákok iratai*, I.1.j. D 27. Pethe Ferenc levele a szuperintendenshez.

⁸ Mindketten 1795. márc. 6-án. Vö. SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon*, Budapest, 2001, 328. nr. 5974 és 5975.

⁹ TtREL, *Külföldi akadémiákon tanult diákok iratai*, I.1.j. D 26.

¹⁰ *Uo.*, D 27. Pethe Ferenc levele a szuperintendenshez.

¹¹ *Uo.*

¹² BOZZAY, LADÁNYI, *i. m.*, 285. Nr. 3139. és 3140.

¹³ Tóth nem iratkozott be Franekerben, valószínűleg csak nagyon rövid időt töltött ott.

¹⁴ Kosdi 1794. ápr. 17-én iratkozott be Franekerbe. BOZZAY, LADÁNYI, *i. m.*, 120. nr. 1233.

¹⁵ *Uo.*, 168. nr. 1970.

¹⁶ TtREL, *Külföldi akadémiákon tanult diákok iratai*, I.1.j., D 27. Pethe Ferenc levele a szuperintendenshez.

¹⁷ BOZZAY, LADÁNYI, *i. m.*, 168. nr. 1970.

¹⁸ TtREL, *Külföldi akadémiákon tanult diákok iratai*, I.1.j., D 27. Pethe Ferenc levele a szuperintendenshez.

¹⁹ *Uo.*, D 28.

A magyarok 17–18. századi hollandiai egyetemi tanulmányait a beiratkozott diákok száma alapján több nagyobb periódusba oszthatjuk. Az első nagyobb korszak határait 1575, az első észak-németalföldi protestáns egyetem alapítása és 1622, Heidelberg el-este között húzhatjuk meg. Ahogy fentebb már említettük, ebben a korszakban igen sporadikus volt még az észak-németalföldi egyetemek látogatása a magyarországiak részéről. A létszám igazi növekedése a következő periódusban (1623–1631) indult meg. 1623-tól 1631-ig kizárólag két egyetemen, Leidenben és Franekerben fordult meg 154 magyar diák, noha ekkor már létezett a Groningeni Egyetem is. A következő nagyobb időszakot, tulajdonképpen a 17. századi magyar protestáns peregrináció németalföldi virágkorát 1671-ig, a magyarországi gyászévtized²⁰ kezdetéig számíthatjuk, hisz ebben a korszakban kereste fel a németalföldi egyetemeket a legtöbb magyarországi diák, eddigi tudomásunk szerint 986-an. Ekkor kapcsolódott be a magyar peregrináció történetébe Groningen (1632. szeptember), Utrecht (1643), a deventeri Athaeneum Illustre (1644. szeptember) és a Harderwijki Egyetem (1648. szeptember). Ami Amszterdamot illeti, 1632 és 1799 között sajnos nem maradt fenn *album studiosorum*, így minden információnk kizárólag másodlagos források, elsősorban *album amicorum*ok bejegyzésein alapszik, ezek viszont a diákok tényleges tanulmányait illetően igen bizonytalanok. A negyedik nagy peregrinációs korszakot 1672-től, a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári békéig nyúlunk. A gyászévtizedben négy éven keresztül jelentősen visszaesett a hollandiai egyetemlátogatások száma, majd ezt követően az 1680-as években újból megemelkedett a beiratkozások száma, de az éves regisztrálások a 20–23 főt a vizsgált időszakban soha nem haladták meg. Ebben a periódusban összesen 508 magyar diákról tudunk a vizsgált hollandiai intézményekben. 1711-től 1730-ig újabb növekvő tendenciát figyelhetünk meg, 339 diákot találunk valamelyik holland intézményben, sőt az 1730-as év a 18. század éves legmagasabb beiratkozási számát hozza 38 fővel. Ezt követően 1752-ig inkább csökken a hallgatói létszám, 12 és 29 között mozog az éves beiratkozások száma. 1752-ben jelent meg az albizálási törvény, ami előírta, hogy csak azok mehettek külföldre, akik maguk tudták finanszírozni az útjukat, vagy volt jötevéjük.²¹ Ezzel tulajdonképpen kizárták azokat a protestáns ifjakat, akik gyülekezetről gyülekezetre mentek, hogy pénzt szedjenek össze külföldi tanulmányútiukra. A hétéves háború idején (1756–1763) megtiltották magyar és erdélyi diákok számára a kiutazást.²² Ennek ellenére találunk beiratkozottakat a holland egyetemeken. 1731 és 1763 között 865 magyar diákról tudunk a holland felsőoktatásban. 1763-tól 1779-ig újabb kisebb mértékű növekedés figyelhető meg, de a magyar beiratkozók száma a 23-at már egyetlen évben sem éri el. 1780-tól kezdve folyamatosan csökken a holland egyetemeken tanulók létszáma, 1789-ben egy egyszeri kiugrást követően (18 fő), még kevesebb lesz a magyarországi hallgatók létszáma, 1795 után majd csak 1800-ban lesz

²⁰ *Egyháztörténet I*, szerk. TÓTH-KÁSA István, TÖRKÉCZKI László, Budapest, 1999, 187.

²¹ Novellaris Articulusok. Ann. MDCCLII. Art. I., MÁRKUS Dezső, *Magyar Törvénytár 1540–1848. évi Erdélyi Törvények*, Budapest, 1900, 433–434.

²² KLEIN Gáspár, *Az államtanács állásfoglalása a protestánsok külföldi iskoláztatásával szemben*, *Egyháztörténet* (1943/1), 212.

újabb magyar beiratkozó, az is Utrechtbe a *Stipendium Bernardinum* miatt. 1764 és 1795 között összesen 402 magyar beiratkozóról tudunk a holland egyetemeken.²³

Arra vonatkozóan, hogy mennyi időt töltött valaki az egyetemeken, biztos adatok nem állnak rendelkezésre az egész korszakra, és nem is egyformák az információink az egyes egyetemek esetében. Leidenben 1659-től kezdve maradtak fenn hiánytalanul az úgynevezett recenziós listák (tulajdonképpen jelenléti ívek, melyeket minden tanév kezdetén, az egyetemen tartózkodók írtak alá). Utrechtben a városi tanács (vroedschap) támogatását élvező magyar diákok nevei 1751-től kezdve lelhetőek fel minden évben, ezek alapján láthatjuk, hogy ki mennyi ideig tartózkodott az egyetemen. Ez alapján elmondhatjuk, hogy a beiratkozások számának változását csak lassan követte az egyetemen lévők számának alakulása. Így előfordulhatott például Leidenben, hogy egy bizonyos évben bár nem volt új magyar beiratkozó az egyetemen, magyarok mégis tartózkodtak ott, ugyanis a diákok többsége 2-3 évet vagy akár hosszabb időt is eltöltött az egyetemen. 1670-ig évente átlagosan 10 magyarról tudunk, ebből az időszakból is külön kiemelkedik az 1670-es év, amikor is 31 magyar diák jelenlétét sikerült megállapítani. 1670-től kezdve egyre kevesebben iratkoztak be, de ez a folyamat a jelenlevők számának alakulásában csak később mutatkozott meg. 1674-ben két, 1675-ben 3 magyar nevet jegyezték csak fel a recenziós listák. 1676 után újból emelkedett a beiratkozások száma, és ez a jelenléti íveken is jól nyomon követhető, sőt 1680-ban és 1681-ben 32 bejegyzésről tudunk a beiratkozottak és a jelenlétüket igazolók körében. 1690 és 1697 között újból csökken a beiratkozások száma, sőt 1697-ben egyetlen magyar sem volt az egyetemen. Újbóli létszámnövekedés – ha lassan is – csak 1699-től kezdve indult. 1704-ig nem emelkedik jelentősen, 1705-től pedig a felére csökken a magyarok leideni létszáma. A szatmári béke után is csekély marad a leideniek száma, sőt 1713-ban és 1714-ben csak egy magyart regisztráltak. A helyzet azután változik meg, amikor 1705-ben gyulafehérvári diákok kapnak ösztöndíjat a Staten Collegeben, akik ott három évig maradhatnak.²⁴ 1715 és 1731 között 4–11 között változik a magyarok létszáma, majd 1731-ben Eszterházy Antal érkezik Leidenbe, aki kíséretével két évig marad – ennek köszönhető 1731–1734 között a magyarok viszonylag magas létszáma.²⁵ 1734-ben kolozsvári diákok is ösztöndíjat kapnak a Staten Collegeben,²⁶ így a Leidenben tartózkodó magyarok létszáma 1731 és 1750 között 10–16 lesz. 1751 után ez a létszám 4–12-re csökken, az utoljára beiratkozó Orbán és Herepei a hazahívó szó ellenére is maradnak még 1796-ig.

Utrechtben 1722-ben született a városi határozat²⁷ a magyarok anyagi támogatásáról. Először a diákok neveit az előző évre vonatkozóan egy 1751-ben kelt dokumen-

²³ Az elemzés BOZZAY, LADÁNYI, *i. m.*, adattár alapján készült.

²⁴ MIKLÓS Ödön, *Magyar diákok a leideni Staten Collegeben*, Theologiai Szemle (1928/4), 3.

²⁵ Universiteit Leiden, Archief van Senaat en Faculteit (ASF), *Volumina iscriptio-num*, A2 Immatriculatie en recensie, 14. kötet, 90; ASF, *Recensielijsten*, A2 Immatriculatie en recensie, 103–104. kötet.

²⁶ MIKLÓS, *i. m.*, 3.

²⁷ 1721. május 5. *Resolutiën van de Vroedschap van Utrecht betreffende de Academie*, szerk. Lucie MIEDEMA, Utrecht, 1900, 200.

tumon tüntették fel,²⁸ többször a beiratkozás vagy az ösztöndíjban való részesülés időpontjával együtt. 1751. november 15-én Utrechtben azt a határozatot hozta a városi tanács, hogy magyarok csak négy évig maradhatnak az egyetemen.²⁹ Ezt a végzést általában betartották, voltak azonban kivételes esetek. Balogh Soós Mihály 1755 és 1759 között öt évig részesült az ösztöndíjban,³⁰ majd Utrechtbe visszatérve 1764-ben egy évig szintén folyósítottak neki pénzt.³¹ Hasonlóan öt évig kapott pénzt Thúry Ferenc is 1762 és 1766 között,³² illetve Szentesi Dániel 1779 és 1783 között.³³ A városi tanács végzése azonban nem szabta meg a támogatásban részesülők számát, így évente változott, hogy hányan részesültek a pénzből. Az utrechti tartózkodás hosszának meghatározásában ezek a bizonylatok jó szolgálatot tesznek. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy 1751-ben 14 magyar biztosan tartózkodott Utrechtben.³⁴ A hétéves háború érezte a hatását, jelentősen visszaesett a magyarok száma Utrechtben (1759-re három főre csökkent),³⁵ majd lassú emelkedés kezdődött, az 1760-as évek végén már 7-9 magyar is volt újból egyszerre Utrechtben,³⁶ az 1770-es években 10 fölé emelkedik az utrechti magyarok létszáma, 1779-ben már 18-an vannak,³⁷ ezután a 80-as években 7–15 között váltakozik a magyarok létszáma. 1789-ben nemcsak a beiratkozások száma ugrik meg Hollandiában, hanem az utrechti magyarok létszáma is 22 lesz.³⁸ Ez a létszám folyamatosan csökken, a városi támogatásról szóló utolsó bejegyzés 1794-ből származik (még a francia megszállás előtről), amikor is hét magyar kapott segílyt a várostól.³⁹

Harderwijkben a 17. századi recenzálási listák alapján azt látjuk, hogy a magyarok – két kivételtől eltekintve – nem maradtak a beiratkozást követő recenzálásig. Hosszabb tartózkodásra csak a magyaroknak biztosított ösztöndíjas hely megszerzését követően került sor. A recenzálási listák és az *oeconomus* számlái alapján azt mondhatjuk, hogy az ösztöndíjasok általában egy vagy két évig tartózkodtak Harderwijkben.⁴⁰ Természetesen itt is találunk kivételt. Nagykőrösi Úri János már a beiratkozása előtt, 1750.

²⁸ Het Utrechts Archief (HUA) 702-1 Stad van Utrecht, *Minutenresolutie*, 123. nr. 54.

²⁹ *Uo.*

³⁰ 1755–1759 között: *Uo.*, nr. 58, 59, 61, 62.

³¹ 1764: *Uo.*, nr. 67.

³² *Uo.*, nr. 65-69.

³³ *Uo.*, nr. 82-86.

³⁴ *Uo.*, 123. nr. 54.

³⁵ *Uo.*, nr. 62.

³⁶ 1768-ban 7 magyar. *Uo.*, UA 702-1 Stad van Utrecht, *Minutenresolutie* 123. nr. 71, majd 1769-ben kilenc magyar. *Uo.*, nr. 72.

³⁷ *Uo.*, nr. 82.

³⁸ *Uo.*, nr. 104.

³⁹ *Uo.*, nr. 109.

⁴⁰ A harderwijki tanulmányokról lásd: BOZZAY Réka, *A harderwijki egyetem jelentősége a kora újkori magyar peregrináció történetében* = *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, I. kötet, szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, 2011, 357–363.

szeptember 1-jén ösztöndíjat nyert Harderwijkben,⁴¹ majd a nevére egészen 1756. június 9-ig állítottak ki számlát.⁴²

A következőkben érdemes megvizsgálnunk, mit tudunk azokról a magyarországi diákokról, akik a németalföldi protestáns egyetemeken tanultak. A magyar diákok pontos születési helyéről viszonylag kevés információval rendelkezünk. A hollandiai beiratkozásokor a magukat *Hungarusnak/Pannoniusnak, Transsylvanusnak* nevezőket tekinthetjük magyarnak, de ide kell értenünk azokat az erdélyieket is, akik magukat *Siculusnak* nevezték, és földrajzi, de nem etnikai alapon azokat is, akik *Saxusként*, esetleg *Valachusként* lettek bejegyezve. A diákok születési helyéről kevés információnk van, természetesen maga a település is fontos, de talán még ennél is fontosabb az a régió/vármegye ahonnan származtak, hiszen ez a hazai iskolaválasztásukat, illetve a későbbi külföldi tanulmányaikat is befolyásolta. A kevés adat alapján nehéz megmondani, hogy arányait tekintve valóban ennyire jelentős volt-e a Partiumban születettek létszáma, mint amennyire ez a rendelkezésre álló adatokból kiderül, az viszont biztos, hogy 253-an származtak Biharból, 91-en Zemplénből, 80-an Szatmárból, 60-an Háromszékből.⁴³ A városok közül Debrecent, Kolozsvárt és Váradot említhetjük meg születési helyként, ahonnan sokan eljutottak a hollandiai egyetemekre. Összességében elmondhatjuk, hogy a diákok jelentős számban a református vallás legfontosabb elterjedési területeiről kerültek a hollandiai felsőoktatásba.

Még több eredményre jutunk, ha azokat az iskolákat vizsgáljuk meg, ahol peregrinációjuk előtt legutoljára tanultak a diákok, és amelyeket ezért küldő intézményeknek tekinthetünk. Sajnos adataink itt is meglehetősen hiányosak, hiszen a holland intézmények nem tartották nyilván a diákok korábbi iskoláit, így itt a hazai (hiányos) források vizsgálata alapján a következőket állapíthattuk meg. A 17. és 18. században Hollandiában tanult diákok hazai tanulmányait érdemes külön vizsgálni. A 17. században minden hollandiai egyetemen és főiskolán vezetnek a Sárospatakról érkezett diákok (Franeker: 206, Leiden: 176, Utrecht: 86, Groningen: 80, Deventer: 12, Harderwijk: két fő), második helyen áll Debrecen (Franeker: 193, Leiden: 109, Utrecht: 47, Groningen: 51, Deventer: nyolc fő, Harderwijkben nem tudunk debreceniekről). Az erdélyi kollégiumokból kikerülőők száma ettől jelentősen elmarad: Franekerben Gyulafehérvárról 21, Nagyenyedről 16, a Kolozsvári Református Kollégiumból 15, Váradról 10 ember, Leidenben Nagyenyedről 32, Gyulafehérvárról 17, Váradról 13, Kolozsvárról 12 református, nyolc unitárius, Utrechtben 17 gyulafehérvári, kilenc enyedi, öt váradi, négy kolozsvári, Groningenben négy gyulafehérvári, két enyedi, egy-egy kolozsvári és szatmári tanult. Harderwijkben két, Deventerben három gyulafehérvári tanult.

⁴¹ Gelders Archief (GldA), 0013, *Academie te Harderwijk*, 2.1.3.30. Rekening 25–46 van W. ten Holthe, 1728–1751.

⁴² GldA, 0013, *Academie te Harderwijk*, 2.1.3.35. Rekening 1–26 van R. C. W. de Wolff van Westerrode, 1752/1753–1777/78.

⁴³ Az elemzés adatai BOZZAY, LADÁNYI, *i. m.*, adattár alapján készültek.

Vajon mi lehetett annak az oka, hogy a pataki iskola diákjai ilyen nagy számban fordultak meg Hollandiában? Tudjuk, hogy az erdélyi fejedelmek a 17. században igen nagy hangsúlyt fektettek az iskoláztatásra. Mivel a 16–17. század fordulóján nem volt Erdélyben jelentős számú világi értelmiségi, ezért a szellemi munkát (közigazgatás, iskola, egyház) református lelkészek látták el, akiket Bethlen Gábor fejedelem, majd utódai is külföldön iskoláztattak. Bethlen viszont felismerte egy hazai akadémia szükségességét is, így a gyulafehérvári latin iskolát először gimnázium, majd *academicum collegium* rangjára emelte, ahova a sziléziai költőt, Martin Opitzot, illetve Herbornból Johann Alstedet, Johann Bisterfeldet és Johann Piscatort hívta meg. Ez utóbbiak csak a fejedelem halála után érkeztek meg, de az ő szellemében tevékenykedtek. Gyulafehérvár egészen 1658-ig, amikor is török-tatár csapatok feldúlták, az ország szellemi központja maradt. Bethlen halála után I. Rákóczi György Gyulafehérvár mellett inkább a szélesebb és általánosabb képzést nyújtó iskolákat, a váradi iskolát, illetve különösen Sárospatakot, amely a Rákóczi család birtoka volt, támogatta.⁴⁴ Az iskolában tanított 1638-tól kezdve a puritánok egyik vezére, az Angliából hazatért Tolnai Dali János, akinek oktatói tevékenysége idején, számos oktatási reformjának köszönhetően igen megnőtt a diákok létszáma. Tolnai Dali elbocsájtása után Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony meghívására érkezett Johannes Amos Comenius, a cseh-morva testvérek püspöke Sárospatakra. Noha az ötéves pataki tartózkodása alatt a kollégium mélyreható átalakításából csak kevés valósulhatott meg (a hét osztályos iskolából csak az első három osztályt tudta kialakítani), de tanítási módszere, miszerint a tanárnak a diákokat a világ egészével kell megismertetnie érthető nyelven és játékos módon, hogy a diáknak kedve legyen tanulni, komoly sikereket ért el.⁴⁵ Valószínűleg mindezek a tényezők (fejedelmi támogatás, korszerűbb oktatási szellem) is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Sárospatakról ilyen sokan vettek részt a hollandiai peregrinációban a 17. században.

A 18. században az adatok jelentős változást mutatnak. Leiden kivételével az összes egyetemre a legtöbb diák Debrecenből érkezett (Franeker 72 fő, Utrecht 66 fő, Debrecen 20 fő, Groningen hét fő, Harderwijk két fő, Amszterdam egy fő). Sárospatakról elsősorban Franekerben és Utrechtben iratkoztak be diákok (38, illetve 37 fő), Leidenben 14 patakít, Groningenben kettőt, Harderwijkben egyet találunk. Az erdélyi kollégiumok is képviseltették magukat Hollandiában. Franekerben Gyulafehérvárról három, a Kolozsvári Református Kollégiumból 26, Marosvásárhelyről 14, Nagyenyedről 32, Szászvárosból két fő tanult. Utrechtben valamivel kevesebben (Brassó egy, Kolozsvári Református Kollégium 20, Kolozsvári Unitárius Kollégium egy, Marosvásárhely 16, Nagyenyed 33, Szászváros egy) tanultak Erdélyből. Groningenben (Gyulafehérvár egy, Kolozsvári Református Kollégium öt, Nagyenyed három), Amszterdamban

⁴⁴ Márta FATA, *Ungarn, das Reich der Stephanskronen, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung: Multiethnizität, Land und Konfession 1500 bis 1700*, Münster, 2000, 234–235., TARNÓCZ Márton, *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*, Budapest, 1978, 36.

⁴⁵ FATA, *i. m.*, 238–241.

(Gyulafehérvár egy, Nagyenyed egy fő), Harderwijk (egy fő) még kevesebben tanultak. Kizárólag Leiden esetében magasabb az erdélyiek létszáma (Kolozsvár 38 és Nagyenyed 58 bejegyzés), mint a debreceni (20 bejegyzés) és sárospataki (14 bejegyzés) kollégiumokban. Ennek oka pedig az, hogy a leideni Staten College-ben kizárólag erdélyiek számára biztosított ösztöndíjas helyek voltak.⁴⁶

Miért nőtt meg a debreceniek száma? Várad 1660-as eleste, a váradi tanárok és diákok Debrecenbe menekülése és a két iskola összeolvadása után ugrott meg a Hollandiában a debreceni anyaiskolából kikerült tanulók száma.⁴⁷ Ehhez hozzájárult egészen bizonyosan a debreceni *coetus*-nak (a kollégiumi diákság testületének) a saját alapítványa, az ún. *Bursa Sacra*, melyet a kollégium diákságának hétköznapi ellátásáról gondoskodó másik kasszától külön kezeltek.⁴⁸ Ezt a kasszát eredetileg a váradi iskola kapta, majd a debreceni kollégiummal való összeolvadása után átkerült Debrecenbe.⁴⁹ Ez azt jelentette, hogy a kollégium 1664-ben 2000, 1675-ben 5000 db kőso eladási jogát kapta meg.⁵⁰ 1666 és 1681 között 32 Leidenben, 30 Franekerben, 23 Groningenben, 14 Utrechtben tanuló peregrinus kapott pénzt ebből a kasszából.⁵¹

A diákok felekezeti hovatartozásáról a hollandiai egyetemi beiratkozáskor nem kellett számot adni, így ebben a kérdésben kizárólag másodlagos forrásokra támaszkodhattunk. A 17. században egészen bizonyosan csak református és unitárius vallásúakról tudunk a hollandiai egyetemeken, de nem zárhatjuk ki az evangélikusok jelenlétét sem (például az erdélyi orvostanhallgatók között). A 18. században Leidenben és Utrechtben tudunk bizonyosan egy-egy evangélikusról és Leidenben két katolikusról. Reformátusok minden intézményben tanultak, viszont a forrásaink alapján csak becslést adhatunk, azonban még ebből is látszik, hogy ők voltak mindenütt a legnagyobb számban: Franekerben 601, Leidenben 530, Utrechtben 348, Groningenben 224, Harderwijkben 26 fő, Deventerben valószínűleg mindenki, Amszterdamból az eddig megállapított 15-en reformátusok. Unitáriusokról bizonyosan Leidenben (25 fő), Franekerben (négy fő) és Utrechtben (egy fő) tudunk.

A beiratkozáskor a diákok sajnos nem minden esetben adták meg, hogy mit tanultak. Ez különösen igaz Utrechtre, ahol a beiratkozás sem volt kötelező. Így a tanulmányok megállapításakor minden egyetem esetében nemcsak a beiratkozásnál megadott

⁴⁶ MIKLÓS, *i. m.*, 3.

⁴⁷ Érdekesképpén elmondhatjuk, hogy a 18. században a tendencia megfordult, és az erdélyi iskolákból származó diákok létszáma jóval meghaladta a debreceni vagy pataki diákok létszámát. Ennek okát az erdélyieknek biztosított ösztöndíjas helyekben láthatjuk, pl. a leideni egyetemen.

⁴⁸ BARÁTH Béla Levente, *Die Bedeutung der „Bursa sacra“ in der Geschichte der ungarischen Peregrination = The first millenium of Hungary in Europe*, szerk. PAPP Klára, BARTA János, Debrecen, 2002, 411.

⁴⁹ BÖLCSKEI Gusztáv, *A kezdetektől a váradi iskola beolvadásáig = A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József, Budapest, 1988, 33–34.

⁵⁰ KOVÁCS Ida, *Apafi Mihály és Debrecen viszonya = TtREL II. 26. c. Kéziratok 1741–1930. nr. 4.*

⁵¹ Ezek az adatok Barát Béla Levente számításain alapulnak. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kassza támogatásában részesülő peregrinusok több egyetemet is meglátogattak, így a számadatok között lehetnek átfedések, hiszen egy személyt több egyetemhez is hozzászámoltak.

adatokat, hanem – ha volt – a disputáció tudományterületét is figyelembe vettük. Ennek ellenére az adatok még mindig kiegészítésre szorulnak, és további kutatásokat igényelnek. Eddigi ismereteink alapján azt mondhatjuk, hogy az esetek jelentős részében, a Németalföldre irányuló peregrináció igénye miatt is, a diákok többsége természetesen első vagy második szakként teológiát tanult. Eszerint első szakként Franekerben legalább 1472 fő, második szakként nyolc fő, Leidenben 466 fő, második szakként 12 fő, Utrechtben 158 fő, második szakként négy fő, Groningenben 185 fő, második szakként három fő, Harderwijkben 24 fő, Deventerben és Amszterdamban nincsenek a tanulmányok feljegyezve. A második legtöbbit választott szak a bölcsezet volt (filozófia, irodalom, politikatudomány, keleti nyelvek), első és második szakként Franekerben 44-en, Leidenben 54-en, Groningenben 21-en, Utrechtben 10-en, Harderwijkben egy ember választotta ezt a szakot. A harmadik legfontosabb az orvosi képzés volt, Leidenben 45-en, Utrechtben 20-an, Franekerben 19-en, Harderwijkben heten, Groningenben hat ember választotta ezt. Ezt követik a jogi tanulmányok, Leidenben 33-an, Franekerben nyolcan, Utrechtben hárman, Harderwijkben egy ember tanult ezen a fakultáson. Az említetteken kívül még három leideni és egy groningeni természettudományos tanulmányról tudunk.

A diákok társadalmi állásáról úgyszintén kevés közvetlen adatunk van, mivel a hollandiai források erről igen keveset jegyeztek fel. Egyes esetekben találunk megjegyzést arra vonatkozóan, hogy egy diák nemesi származású volt (*nobilis*), bár ez semmiféle kiváltsággal nem járt az egyetemi polgárok számára. Mindezek mellett tudunk polgárokról (*civis*), illetve szabad parasztokról. Leidenben 45 nemesről, öt polgárról, egy szabad parasztról, egy jobbágyról és egy szabad székelyről, Franekerben 13 nemesről, két polgárról, egy szabad parasztról, Utrechtben tizenhárom nemesről, egy polgárról, egy szabad parasztról tudunk, Groningenben három nemesről, Harderwijkben egy nemes, egy szabad paraszt, Deventerről és Amszterdamról nincs információnk e tekintetben. Mivel a hollandiai adatok meglehetősen hiányosak, és mert a Hollandiába látogató diákok jelentős része valamelyik református vagy unitárius kollégiumban tanult, ezért az itthoni adatokat figyelembe véve kísérelhetünk meg következtetéseket levonni a diákok társadalmi helyzetére vonatkozóan. A sárospataki és a nagyenyedi diákság közt a szabad jogállásúak abszolút többségben voltak,⁵² de emellett lehetett jobbágyokat is találni közöttük. Debrecenben Rácz István számítása szerint a nemesi származásúak többségben voltak, de kutatásában csak a nemesi és nem-nemesi státuszúak között tett különbséget, a nem-nemesi csoportot nem specifikálta tovább.⁵³

⁵² JAKÓ Zsigmond, JUHÁSZ István, *Nagyenyedi diákok. 1662–1848*, Bukarest, 1979, 78., MAKKAI László, *A kollégium története 1645-től 1703-ig = A Sárospataki Református Kollégium: Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, szerk. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége, Budapest, 1981, 96.

⁵³ RÁCZ István, *Az ország iskolája: A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*, Debrecen, 1995, 35–36.

Tudjuk, hogy Bethlen Gábor az oktatást minden társadalmi réteg számára elérhetővé kívánta tenni. Politikai nézeteinek megfelelő határozat született az 1624-es gyulafehérvári országgyűlésen, mely a jobbágyok számára is megnyitotta az oktatást és a felsőoktatást is.⁵⁴ A református egyház papjait különösen nagyra becsülte a fejedelem a neki tett szolgálataik miatt, ezért különféle kiváltságokban is részesítette őket. Már Bocskai is adómentességet biztosított a prédikátoroknak és családtagjaiknak, Bethlentől pedig a lelkészek 1618-ban nemességet kaptak, melyet 1629-ben kiterjesztettek a lelkészek leszármazottaira is.⁵⁵

Ezért a peregrinusok társadalmi helyzetének meghatározásához Szögi László módszerét is felhasználjuk, aki a diákok apjának foglalkozását vizsgálta. Sajnos a kora újkori adatok az apa foglalkozására nézve is nagyon hiányosak, de az mindenképpen jól látható, hogy a diákok közül – a rendelkezésre álló adatok alapján – a legtöbben lelkészcsaládból származtak, Franekerben hatvan ismert adatból 48 esetben töltött be az apa egyházi tisztséget, nyolcan városi vagy megyei tisztviselők voltak, két testvérnek szücs volt az apja, egynek kereskedő, egynek tanár. Leidenben 66 lelkész, 16 városi vagy megyei tisztviselő, illetve jogász, hat kézműves, hat orvos, három kereskedő, egy gyógyszerész, egy katona, egy zsellér. Utrechtben 30 lelkész, öt városi vagy megyei tisztviselő, két tanár, két kereskedő, egy orvos, egy kulcsár; Groningenben 10 lelkész, egy kézműves, egy tanár; Harderwijkben két lelkész; Deventerben két lelkész; Amszterdamban egy lelkész és két városi tanácsnok. Az adatokkal azonban nagyon óvatosan kell bánnunk, hiszen információink elsősorban azokról az emberekről vannak, akik hazatérésük után itthon ismertté váltak. Egészen biztos azonban az is, hogy nemcsak a szellemi elit járt külföldi akadémiákon, hiszen számos bizonyítékunk van arra, hogy a diákok patrónusok támogatásával tanultak külföldön.

Peregrinusok támogatása Hollandiában

A peregrináció anyagi fedezetének megteremtése komoly áldozatokat kívánt a magyar diákoktól. Anyagi forrásaik jelentős részét még itthon kellett biztosítaniuk, de a hollandiai egyetemek is hozzájárultak ottani tartózkodásuk megkönnyítéséhez különféle anyagi támogatással. Az egyik legszélesebb körű ellátást a leideni Staten College biztosította. Itt eredetileg csak hollandiai teológushallgatók tanultak,⁵⁶ majd csak a 17. század végétől kezdve nyitotta meg kapuit a közép-kelet-európai diákok előtt is. 1681-től kezdve két helyet litván, 1700. május 14-től pedig további két helyet kaptak

⁵⁴ FATA, *i. m.*, 233.

⁵⁵ *Uo.*, 235.

⁵⁶ Ahogyan a hollandoknak, úgy felvételük után a Staten Collegeben tanult magyaroknak is esküt kellett tenniük, hogy csak teológiát hallgatnak. *Peregrinuslevelek. 1711–1750. Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*, szerk. HOFFMANN Gizella, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 6.), Szeged, 1980, 99.

Nagy-Lengyelország és Poroszország egyesült evangélikus egyházának diákjai.⁵⁷ 1703-tól már több magyar is megfordult itt, de 1715-től rendszeresen részesültek erdélyiek ösztöndíjban, 1734-ig gyulafehérvári/nagyenyedi diákok, majd 1734-től kezdve kolozsváriak is kaptak még két helyet. 1715-től 1796-ig 96 diák kapott ellátást, túlnyomórészt erdélyiek. Sárospatak először 1719. május 30-án fordult azzal a kéréssel a leideni professzorhoz, Peter Burmannhoz, hogy Kecskeméti János számára is biztosítsák az ösztöndíjas helyet.⁵⁸ Ezt nem sikerült elérniük, legközelebb 1737. november 13-án írtak újabb kérvényt ebben a tárgyban.⁵⁹ Debrecen 1738. január 20-án próbált a diákjainak helyet szerezni.⁶⁰ Debrecennek a leideni szenátushoz és a rendekhez írt levele után Albertus Schultens professzor még egy emlékeztetőt is összeállított a magyar és erdélyi kollégiumok helyzetéről, melyet 1738. október 21-én és 27-én adott át az egyetemi gondnokoknak,⁶¹ a kérésre azonban nem érkezett pozitív válasz. Debrecen 1745. január 11-én megismételte a kérését, de ekkor is elutasító választ kapott.⁶² Mégis volt debreceni diákja a Staten Collegenek. Miután 1703-ban Henczidai Mátyás elhagyta a Staten Colleget, Johannes Antonius Valesius nevét említik az iratok. Valesius cseh származású volt, Szakolcán született, de 1703. március 24-én a debreceni törvényeket írta alá.⁶³ Hat évvel később 1709. június 21-én⁶⁴ Leidenben magyar ösztöndíjas helyre vették föl, és az akták is gyakran magyarként említik, bár a beiratkozáskor *Bohemus*nak nevezte magát.⁶⁵

Harderwijkben a magyar diákok a Fraterhuisben kaptak ösztöndíjas helyet. Felvétellükéről először 1737. május 17-én rendelkeztek a kurátorok aktái.⁶⁶ Az ellátást nyert két magyar diáknak évente 50 guldent biztosítottak. 1739-ig féléves ciklusban fizették a pénzt, majd egy 1739. június 16-án kelt határozat értelmében negyedévenként részesítették a diákokat ösztöndíjban.⁶⁷ Az ötven guldenes éves támogatást 1743. május 21-én

⁵⁷ Philipp Christiaan MOLHUYSEN, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit* 5. kötet, 's-Gravenhage, 1913–1924, 71–75.

⁵⁸ Universiteit Leiden, BUR Q 24. Csécsi János levele ifj. Petrus Burmannushoz. Csécsi levelével a gondnokok és a polgármesterek 1720. május 8-án foglalkoztak. Het Archief van Curatoren van de Leidsche Universiteit (AC), f. 373. Kecskeméti János még februárban levélben fordult Burmannushoz.

⁵⁹ AC, *Net-resolutiën*, nr. 32, 263–266.

⁶⁰ *Uo.*, 267.

⁶¹ *Uo.*, 659–671.

⁶² AC, *Bijlagen tot de resolutiën*, 1574–1811, nr. 45. Miután Debrecen megismételte kérését, újabb emlékeztető készült a sárospataki, debreceni és marosvásárhelyi kollégium helyzetéről. *Uo.* 1745. április. 7.

⁶³ *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I.*, szerk. SZABADI István, Debrecen, 2013, 366.

⁶⁴ AC, A2 680. *Acta van het Collegie der Theologie*, nr. 680. 633.

⁶⁵ 1709. február 26. *Album Studiosorum Academiae Lugduno – Batavae. MDLXXV–MDCCLXXV: accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula*, szerk. W. N. DU RIEU, 's-Gravenhage, 1875, 809.

⁶⁶ GldA, 0013 *Academie te Harderwijk*, 2.1.2.2. Register van besluiten van de curatoren, 1688. október – 1787, 266.

⁶⁷ *Uo.*, 273–274.

a Nagyeneydi Kollégium kérésére még 25 gulddal megemelték, így az elkövetkező években összesen 75 gulddal kaptak a Fraterhuis-ben lakó magyarok.⁶⁸

Groningenben 1614-ben a város és Ommeland tartomány rendjei döntöttek egy *bursa 'beneficium mensa publica'* – tulajdonképpen a mai menza elődje – felállításáról, mely eredetileg 40 diákot látott el,⁶⁹ ezt a számot 1628-ban 40-ről 60-ra emelték, ahol 30 hazai és 30 idegen (nem a városból és a tartományból származó) is étkezhetett,⁷⁰ majd az *alumnusok* számát 1673-ban a felére csökkentették.⁷¹ Alapításakor a *bursa* nem volt teljesen ingyenes, csak az étkezések költségének felét állták, a következő évek határozatai viszont egyértelműen bizonyítják, hogy bizonyos számú diák teljesen ingyen étkezhetett (volle burse), míg mások fél áron kaptak ételt (halve burse). 1720. július 22-én a *bursában* étkezőket három asztalhoz osztották be. Az újonnan érkezetteket a legutolsó asztal legutolsó helyére rakták (itt kapták a legkevesebb támogatást) és innen lehetett feljebb jutni, vagyis több támogatást szerezni az étkezéshez. 1658 és 1783 között 104 magyarországi diák kapott itt ellátást.⁷²

Utrechtben 1722-ben született a városi határozat⁷³ a magyarok anyagi támogatásáról, először 1723-tól fizették ki a pénzt (300 gulden), ehhez járult még hozzá a tartomány is (450 majd 600 gulddal).⁷⁴ A pénzt minden évben a teológiai kar kérte meg, de nem csak teológusok részesülhettek benne.⁷⁵ A diákok neveit az 1750-es évektől tüntették fel, többször a beiratkozás vagy az ösztöndíjban való részesülés időpontjával együtt. Szintén utrechtai a *Stipendium Bernardinum* is, melyet 1761-ben alapítottak, ebből még a 20. században is részesültek magyar diákok.⁷⁶ Az ösztöndíjból ki is lehetett zárni valakit. A debreceni Szalai Pált, mivel otthonról nem hozott magával testimoniumot, az ösztöndíjas helyről kizárták.⁷⁷ Az ösztöndíjban részesültek névlistájának összevetéséből úgy tűnik, hogy egy ember, akár több forrásból is számíthatott támogatásra. Magyar

⁶⁸ *Uo.*, 329.

⁶⁹ Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (RGCGA), Toegangnummer 47, *Curatoren van de Groningse Universiteit*, 2.1.3.35. Resolutiën rakende de provinciale burse, register van resolutiën der staten van Stad en Lande en het college van curatoren betreffende de burse 1615. febr. 28. – 1770. ápr. 9.

⁷⁰ *Uo.*

⁷¹ *Uo.*, 1698. ápr. 1.

⁷² BOZZAY Réka, *Magyar diákok a groningeni bursában* = Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára, szerk. PAPP Imre, ANGI János, PALLAI László, Debrecen, 2010, 131–139.

⁷³ 1721. máj. 5. *Resolutiën van de Vroedschap van Utrecht, i. m.*, 200.

⁷⁴ 1720. márc. 6. HUA, 233 *Staten van Utrecht*, Tweede serie van de resoluties: 232. nr. 67.

⁷⁵ Többek között az orvostanhallgató Borosnyai Pál HUA, 702–1, *Stad van Utrecht*, Minutenresolutie, 123. nr. 79., 81., 82., és Zoltány József HUA, 702–1, *Stad van Utrecht*, Minutenresolutie 123. nr. 71.

⁷⁶ W. M. SCHINKELSHOEK, *Was ist ein Name? Liste der Studenten aus der Pfalz und aus Ungarn, die mit Hilfe des Stipendium Bernardinum in Utrecht studiert haben (1761–1945)*, PDF, 2011. Bijlage bij academisch proefschrift.

⁷⁷ HUA, 1352, *Universiteit Utrecht, faculteit godgeleerdheid*, 1. Beschrijving in voorbereiding 1 Acta facultatis theologiae in inclyta academia Ultrajectina, 1637. Resoluties van de faculteitsvergaderingen 1637–1818., 235–236.

és erdélyi teológushallgatók támogatására jött létre az Anna Everwijn-alap 1734-ben.⁷⁸ Az ebből részesülők neveit sajnos nem jegyezték fel. Utrechtben még két kisebb alapítványról tudunk, amelyek anyagilag támogatták a magyar diákokat: az egyik a Van Frankendaal-alap,⁷⁹ amiből eredetileg a Biblia kiadásokat finanszírozták, de diákoknak is adott pénzt néhány alkalommal, egészen 1749. június 12-ig.⁸⁰ A Petrus van Maastricht alapból 1708 és 1753 között szabálytalan időközönként szintén kaptak magyarok támogatást.⁸¹ A franekeri *bursában* vagy *mensa academicán* 1774-ig 10, 15 majd a rendek kérésére 20 ember kapott naponta ebédet és vacsorát.⁸²

⁷⁸ SEGESVÁRY Lajos, *A magyar református ifjak az utrechti egyetemen 1636–1836*, Teológiai Tanulmányok, szerk. CSIKESZ Sándor, Debrecen, 1935, 52.

⁷⁹ *Uo.*, 51

⁸⁰ 1726. június 12. és december 12. egy Szathmári nevű diáknak, ezt Segesváry is említi. 1744. dec. 12-én 45 guldent adtak szükséglet szenvedő magyaroknak, 1748. jún. 12-én két magyar kapott 20 guldent és 1749. jún. 12-én egy magyar 12 guldent. HUA, 1352, *Theologische faculteit*, 772, Resoluties, kwietantieboek, Van Frankendaal, Resoluties, kwietantieboek en rekening van de bestuurders-administrateurs van het Fonds Van Frankendaal 1723–1839, 1. rész, 29.

⁸¹ SEGESVÁRY, *i. m.*, 51.

⁸² Tiszánineni Református Egyházkerület Levéltára (TREL), Sárospatak, A XII/3613. Nr. 100. 1766. júl. 9. A *bursáról* bővebben lásd: Ferenc POSTMA, *Magyarok és a franekeri egyetemi oktatás* = Debrecenről Amszterdamig. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban, szerk. PUSZTAI Gábor, BOZZAY Réka, Debrecen, 2010, 115.